

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРИВАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ ОЙКОНІМІВ ВІННИЧЧИНИ (НАЗВИ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ НА -ИЦЯ (-ОВИЦЯ))

У статті висвітлено особливості деривації ойконімів Східного Поділля (сучасна Вінницька область) на -иця (-овиця). Зокрема, проаналізовано словотвірну структуру назв населених пунктів названої моделі, які фіксуються у писемних джерелах IV–XX ст., а також простежено продуктивність їх творення. Окрім того, з'ясовано семантику твірних основ аналізованих ойконімів Вінниччини.

Ключові слова: апеллятив, особова назва, ойконім, деривація, суфікс, словотвірна структура, твірна основа.

Любовь Дикая. ОСОБЕННОСТИ ДЕРИВАЦИОННОЙ СТРУКТУРЫ ОЙКОНИМОВ ВИННИЧИНЫ (НАЗВАНИЯ НАСЕЛЕННЫХ ПУНКТОВ НА -ИЦЯ (-ОВИЦЯ))

В статье освещены особенности деривации ойконимов Восточного Подолья (современная Винницкая область) на -иця (-овиця). В частности, проанализирована словообразовательная структура названий населенных пунктов названной модели, которые фиксируются в письменных источниках IV–XX вв., а также прослежена производительность их создания. Кроме того, установлена семантика образующих основ рассматриваемых ойконимов Винницкой области.

Ключевые слова: апеллятив, личное название, ойконим, деривация, суффикс, словообразовательная структура, образующая основа.

Lyubov Dyka. PECULIARITIES OF THE DERIVATIVE STRUCTURE OF OIKONIMS OF VINNYTSIA REGION (THE NAMES OF SETTLEMENTS ENDED ON -YTSIA (-OVYTSIA)).

The article deals with the peculiarities of the derivation of the oikonims of Eastern Podillia (modern Vinnytsia region) on -ytsia (-ovytsia). In particular, the word-building structure of names of settlements of the described models, which are recorded in the written sources of the IV–XX centuries, was analyzed, as well as the productivity of their forming was traced. In addition, the semantics of the forming foundations of the analyzed oikonims of Vinnytsia region was clarified.

Keywords: appellative, personal name, oikonim, derivation, suffix, word-formation structure, forming foundation.

Ойконіміяна система Східного Поділля характеризується багатством словотвірних моделей різних за походженням і продуктивністю, що репрезентують різні періоди історії цього краю та становлять цінний і вагомий матеріал для комплексного дослідження топонімії названого регіону. Усі виявлені нами в писемних джерелах ойконіми, що існували на території Вінниччини протягом IV–XX ст., крім лексико-семантичного, потребують ще й структурно-словотвірного аналізу.

Зазначимо, що при групуванні зібраного нами матеріалу за основу беремо класифікаційну схему назв поселень, запропоновану Д. Бучком, і поділяємо ойконімію Вінниччини на дві основні групи: назви поселень доойконімного рівня деривації (первинні) та назви поселень ойконімного рівня деривації (вторинні). До первинних ойконімів учений відносить назви поселень, структурне оформлення яких відбулося до того, як вони стали ойконімами; вторинними ойконімами є назви поселень, що виникли на базі відповідних твірних основ за допомогою спеціальних ойконімотвірних формантів [1, с. 11].

Керуючись згаданою класифікацією українських ойконімів Д. Бучка, до назв поселень доойконімного рівня деривації відносимо ойконіми на *-ичі, -івці, -инці, -ани (-яни), -у/-і*, відапеллятивні ойконіми, утворені шляхом топонімічної метонімії, конфіксальні утворення, ойконіми на *-исько, -ище, -иця (-овиця)*, ойконіми з суфіксом *-ець*, відтопонімні ойконіми.

Мета нашого дослідження – проаналізувати особливості словотвірної структури назв населених пунктів Східного Поділля на *-иця (-овиця)*, а також з'ясувати семантику твірних основ ойконімів названої словотвірної моделі.

Питанням дериваційної структури ойконімів як у слов'янській, так і в українській ономастиці свого часу приділено чимало уваги. Зокрема, теоретичні основи способів творення загалом та назв населених пунктів окремих регіонів України висвітлено у працях таких вітчизняних учених, як: Д. Бучко, Л. Гумецька, І. Ковалик, О. Купчинський, В. Котович, Л. Масенко, М. Мриглод, Я. Пура, Л. Радьо, М. Торчинський, І. Царалунга та ін.

Ойконімія Східного Поділля (Вінницької області) відзначається різноманітністю структурно-словотвірних моделей як за походженням, так і за продуктивністю. Серед способів творення власних назв населених пунктів досліджуваного регіону одним з найпоширеніших є суфіксальний. Для структурно-словотвірного та семантичного аналізу ми обрали назви поселень на *-иця (-овиця)*.

Серед назв поселень Східного Поділля доойконімного рівня деривації лише 1% становлять утворення з суфіксом *-иця*. І хоча назви населених пунктів України на *-иця* належать до найдавніших утворень, які фіксуються уже в давньоукраїнських літописах періоду Київської Русі [2, с. 85], в ойконімії Вінниччини значна кількість таких назв уперше датується кінцем ХІХ – поч. ХХ ст.

Більшість українських дослідників ойконімії окремих регіонів України кваліфікують топоніми на *-иця* як відгідронімні утворення. Л. Гумецька свого часу писала, що суфікс *-иця* невиясненого походження і, лише вказуючи на зв'язок з предметом, названим в основі слова, виступає як топонімний формант [3, с. 54]. Л. Масенко зазначає, що формант *-иця* паралельний суфіксу *-ець*, який має топографічне значення [6, с. 634]. Український мовознавець І. Ковалик вважає, що суфікс *-иц-я* в топонімах виступає на означення здрібнілості: *Волиця* < *Воля* [4, с. 137], і говорить про відіменникове та відчислівникове походження назв населених пунктів на *-иця*. Ойконіми України із суфіксом *-иц-я* автор поділяє на декілька лексико-семантичних груп [4, с. 140–142], що говорить про утворення ойконімів досліджуваної словотвірної моделі від апелятивів за допомогою форманта *-иц-я*: *Гориця* < апел. *гора*, *Нориця* < апел. *нора*, *Вербиця* < апел. *верба* і т. д.

Д. Бучко зазначає, що етимони більшості топонімів на *-иця* відображають ознаки, характерні для гідрографічних об'єктів [2, с. 85]. За часом виникнення ойконіми України на *-иця* вчений поділяє на три групи: 1) архаїчні ойконіми на *-иця*, що беруть свій початок ще з праслов'янської доби і виявляють чіткий зв'язок з гідронімами, напр.: *Бистриця*, *Глибочиця*, *Студениця* і под. До цієї ж групи Д. Бучко зараховує ойконіми, основи яких виражають зв'язок з назвами рослинного світу на зразок: *Березовиця*, *Липовиця*, *Сосниця* і под.; 2) ойконіми, новіші за походженням, що виникли шляхом онімізації однойменних апелятивів на *-иця* з різним значенням: *Волиця*, *Дільниця*, *Новоселиця* і т. д.; 3) ойконіми на *-иця*, в основах яких засвідчені антропоніми [2, с. 86]. В межах кожної з цих груп дослідник виділяє ще підгрупи. В. Котович назви поселень території Опілля аналізованої моделі вважає первісно гідронімами, які через деякий час ставали назвами населених пунктів. На думку дослідниці, твірні основи таких ойконімів пов'язані з водним середовищем (за характером течії, кольором води, формою водного об'єкта) чи з рослинністю [5, с. 9].

Як уже було сказано, в ойконімії Вінниччини утворення з формантом *-иц-я* є малопродуктивною словотвірною моделлю. Історичними документами зафіксовано лише 20 топонімів досліджуваного типу. У свою чергу назви поселень Східного Поділля на *-иця* вважаємо за потрібне згрупувати наступним чином:

- 1) ойконіми з суфіксом *-иц-я* відгідронімного походження;
- 2) ойконіми з суфіксом *-иц-я* відантропонімного походження;
- 3) ойконіми з суфіксом *-иц-я* відапелятивного походження.

1. Група відгідронімних утворень Вінниччини на *-иця* є найчисельнішою, таких назв нараховуємо 10 одиниць: *Бронниця*, с. (М.-Под.), з 1388 р.: *Бронница* [Груш., с. 398], від гідроніма *Бронниця* [СГУ, с. 71]. *В'язовиця*, с. (Ілл.), з 1776 р.: *Wiazowica* [Арх.ЮЗР 5/II, с. 284],

від гідроніма *В'язовиця* [СГУ, с. 124]. *Гопчиця*, с. (Погр.), з 1796 р.: Гопчица [БН, с. 154], від гідроніма *Гопчиця* [СГУ, с. 148]. *Городниця*, с. (Нем.), з 1654 р.: Городниця [Крип., с. 132], від гідроніма *Городниця* [СГУ, с. 150]. *Окниця*, с. (Ольг.), у 1893–1914 рр.: Окниця [Гульдм., с. 333], від гідроніма *Вікниця* [СГУ, с. 107]. *Примоцаниця*, с. (Барс.), з 1616 р.: Примоцаниця [Груш., с. 113], від гідроніма *Примоцанка* [СГУ, с. 446]. Д. Бучко зазначає, що ойконім *Примоцаниця* виник з колишнього прийменникового сполучення, у склад якого входила назва географічного об'єкта: *При Моцаниці* > *Примоцаниці* > *Примоцаниця* [38, с. 87]. *Рудниця*, смт (Піщ.), з 1905 р.: Рудниця [Кр., с. 319], від гідроніма *Рудниця* [СГУ, с. 479]. *Сальниця*, с. (Хм.), з 1547 р.: Сальниця [Груш., с. 89]. Вважаємо, що НП *Сальниця* утворено від гідроніма *Сальничка* [СГУ, с. 484]. *Сільниця*, с. (Тул.), згад. у 1893–1914 рр.: Сильниця [Гульдм., с. 423], від гідроніма *Сільниця* [СГУ, с. 504]. *Студениця*, с. (Тивр.), згад. з 1570 р.: Студениця [Отам., с. 36], від гідроніма *Студениця* [СГУ, с. 536].

2. Група ойконімів Вінниччини на *-иця* відантропонімного (онімного) походження репрезентується 3 назвами поселень: *Варшиця*, с. (Калин.), згад. з 1947 р.: Варшиця [АТП 1947, с. 18], від ОН *Варшь* [Мор., с. 35]. *Вороновиця*, смт (Вн.), згад. з 1649 р.: Вороновиця [Крип., с. 135], від ОН *Воронъ* [Туп., с. 95]. *Оляниця*, с. (Трос.), згад. з 1861 р.: Оляниця [Сел.РУ 1850–1861, с. 314], від ОН *Оляна* = *Уляна*.

Наведені вище ойконіми Східного Поділля на *-иця* містять в своїх основах як слов'янські автохтонні відапелятивні власні назви, так і церковно-християнські імена. Ойконіми України на *-иця*, основи яких мотивуються антропонімами, Д. Бучко кваліфікує як релятивно-посесивні, зазначаючи при цьому, що більшість з назв аналізованого типу ускладнені суфіксом *-овиц-я/-євиц-я* [2, с. 86].

3. Ойконіми Вінниччини з суфіксом *-иц-я* відапелятивного походження складають групу лише із 3 назв: *Вінниця*, м., згад. з 1651 р.: Winnica [Арх.ЮЗР 3/VI, с. 50], від апел. *винниця* «місце, де росте або ріс виноград». *Стадниця*, с. (Вн.), згад. з 1893 р.: Стадниця [Гульдм., с. 442], від апел. *стадниця* (заст.) «стайня» [ЕСУМ V, с. 391]. *Кісниця*, с. (Кр.), (ст.н. *Мала Кісниця*), згад. з 1605 р.: Kosnica [РМ, с. 528], від апел. *косниця* «вус рослини» [ЕСУМ III, с. 48].

Три ойконіми із суфіксом *-иц-я*, виявлені нами на території Східного Поділля, відносимо до назв поселень із неясним або затемненим походженням: *Свінниця*, с. (Брац.), (н.н. *Коржівка*), згад. з 1893 р. Свинцица [Гульдм., с. 415]. *Човновиця*, с. (Ор.), згад. з 1947 р.: Човновиця [АТП 1947, с. 30], вважаємо, що походження неясне; пор. *Чолниця* – назва річки у Волинській обл. [ССУМ II, с. 546]. *Яблуновиця*, с. (Ілл.), згад. з 1796 р.: Яблоновица [БН, с. 166], вважаємо, що походження неясне; можливо, пов'язане з апел. *яблуня*, пор. *Яблоунивець* – назва села на Буковині [ССУМ II, с. 577].

Розглянуті ойконіми досліджуваної території з суфіксом *-иц-я* могли утворюватися як від гідронімів і антропонімів різного походження, так і від апелятивів. Варто зазначити, що більшість виявлених нами ойконімів аналізованої моделі оформлена ускладненими двохелементними суфіксами *-ниц-я* та *-овиц-я*.

Перспективою подальших розвідок стане детальний аналіз інших способів творення назв населених пунктів Східного Поділля.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бучко Д. Г. Класифікація ойконімів України (Словотвірні-мотиваційний аспект) / Д. Г. Бучко // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград, 2000. – Вип. 37. – С. 10–13.
2. Бучко Д. Г. Ойконіми України на *-иця* / Д. Г. Бучко // Jezikoslovni zapiski. – 2007. – № 13. – С. 83–93.
3. Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. / Л. Л. Гумецька. – К.: В-во АН УРСР, 1958. – 298 с.
4. Ковалик І. І. Словотворча будова української топоніміки: Назви населених пунктів із суфіксом *-иц-я* (*-ниц-я*) / І. І. Ковалик // Питання українського мовознавства. – Львів, 1960. – Кн. 4. – С. 137–143.
5. Котович В. В. Ойконімія Опілля XII–XX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. В. Котович. – Івано-Франківськ, 2000. – 20 с.

6. Масенко Л. Т. Розвиток топонімічної лексики / Л. Т. Масенко // Історія української мови. Лексика і фразеологія. – К.: Наук. Думка, 1983. – С. 620–659.

СКОРОЧЕННЯ

Джерела

Арх.ЮЗР – Архив Юго-Западной России, изд. Временною комиссиею для раз бора древних актов, височайше учрежденною при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. К., 1859–1914; Ч. 3, Т. VI: Акты шведского государственного архива, относ. к истории Малороссии (1649–1660). – 1908. – 419 с.; Ч. 5, Т. II: Переписи еврейского населения въ юго-западномъ крае въ 1765–1791 гг. – 1890. – 724 с.

АТП 1947 – Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ (на 1-е вересня 1946 р.). – К.: Вид-во політичної літератури, 1947. – 1064 с.

БН – Петренко О. С. Брацлавське намісництво (90-ті роки XVIII ст.) / О. С. Петренко. – Вінниця, 2001. – 328 с.

Груш. – Грушевський М. С. Барское староство, исторические очерки: XV–XVIII вв. / М. С. Грушевський. – К, 1894. – 470 с.

Гульдм. – Гульдман В. К. Населённые места Подольской губернии / В. К. Гульдман. – К.-Под., 1893. – 636 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: у 7-ми т./ [гол. ред. О. С. Мельничук]. – К.: Наук. думка, 1982–1989.

Кр. – Крилов А. Населённые места Подольской губернии / А. Крилов. – К.-Под., 1905 – 586 с.

Крип. – Крип'якевич І. Адміністративний поділ України (1648–1654 рр.) / І. Крип'якевич // Історичні джерела та їх використання. – 1966. – Вип. I. – С. 123–149.

Мор. – Морошкин М. Я. Словянський именованослов или собрание славянских личных имён в алфавитном порядке / М. Я. Морошкин. – СПб., 1867. – 213 с.

Отам. – Отамановський В. Д. Вінниця в XIV–XVII ст.: Історичне дослідження / В. Д. Отамановський. – Вінниця: Континент-прим., 1993. – 463 с.

РМ – Руська (Волинська) Метрика. Актові джерела. Регістри документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства) 1569–1673. / [ред. і упор. Г. Боряк та ін.] – К., 2002. – 983 с.

СГУ – Словник гідронімів України / [ред. колегія: А.П.Непокупний, О. С. Стрижак, К. К. Цілуйко]. – К., 1979. – 781 с.

Сел.РУ 1850–1861 рр. – Селянський рух на Україні (1850–1861 рр.). / [Зб. документів і матеріалів]. – К.: Наук. думка, 1988. – 448 с.

ССУМ – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: у 2-х томах. – К.: Наук. думка, 1977–1978. – Т. 2. – 1978. – 592 с.

Туп. – Тупиков Н. М. Словарь древнерусских личных собственных имён / Н. М. Тупиков // Записки отделения русской и славянской археологии русского археологического общества. – СПб., 1903. – Т. 6. – С. 58–913.

Назви районів

Барс. – Барський

Ольг. – Ольгопільський

Брац. – Брацлавський

Ор. – Оратівський

Вн. – Вінницький

Піщ. – Піщанський

Ілл. – Іллінецький

Погр. – Погребищенський

Калин. – Калинівський

Хм. – Хмільницький

Кр. – Крижопільський

Тивр. – Тиврівський

М.-Под. – Могилів-Подільський

Трос. – Тростянецький

Нем. – Немирівський

Тул. – Тульчинський

Стаття надійшла до редакції 1.08.2017 р.